

Kui Gábor

A semlegesség nemzetközi jogi fogalma és Magyarország második világháborús külpolitikai törekvéseinek jogtörténeti megközelítése a semlegesség tükrében I.

A semlegesség nemzetközi jogi fogalma

1. Bevezető

Szinte lehetetlen úgy írni a háborúról vagy a háborúhoz kapcsolódó jogi fogalmakról, hogy annak ne legyen szomorú aktualitása. Nem sok olyan időszak volt az emberiség történetében, amikor ne dúlt volna valahol háború. Nehéz is lett volna elkerülni ezeket az összetűzéseket, hiszen az államokat a nemzetközi jog fejlődése során egészen a 20. századig megillette a háború indításához való jog, a *ius ad bellum*. Az államok közötti konfliktusok elsődleges megoldási módszere a háború volt. Az emberi leleményesség és a technika fejlődésével a harcok egyre kegyetlenebbek, egyre emberetlenebbek lettek, és egyre több ember életét követelték. Csupán a 19. században kezdődött el az a folyamat, amely a háború pusztításainak enyhítésére tett kísérletet. Ma már természetesen nem illeti meg az államokat a háborúhoz való jog sem, ennek megsértése is komoly nemzetközi jog-sértésnek minősül.

Az idők folyamán a hadijog szabályai egyre jobban kikristályosodtak, majd az 1899. évi és 1907. évi hágai békekonferenciákon történt kodifikációjuk révén az aláírók vonatkozásában kötelező érvényűek is lettek. Ez a szabályrendszer, ha már a háború indítását nem lehetett tiltani, legalább a jogi keretek meghatározásával a háború borzalmait enyhítésének egyik eszközévé vált.

Mi más enyhíthetné azonban jobban a háború okozta szenvedést, mint a háborúból való kimaradás? Vagyis, ha egy állam úgy dönt, hogy a harcokban egyik hadviselő oldalán sem kíván részt venni. Ez a szándék vezet el a semlegesség nemzetközi jogi fogalmához. Ha végigtekintünk kialakulásának történetén, szabályozásán, alkalmazásán, láthatjuk majd, hogy milyen lehetőség volt ez – és az ma is – a béke megőrzésére, helyesebben szólva milyen lehetőség lett volna – és lenne ma is –, hiszen egy állam azon szándéka, hogy a környezetében zajló háborúból kimaradjon – főleg a 20. században – hiú ábránd volt csupán, és amint alkalma nyílt az államoknak, a semlegesség szabályait mindig igyekeztek kijátszani.

A béke fenntartásának ezt a régi eszközét, az erre vonatkozó jogot, változásait, szabályait szeretném tanulmányom első részében bemutatni, ez talán kellő alapul szolgál majd a második rész témájához, amelyben Magyarország második világháborús való semlegessége megőrzéséért folytatott küzdelmét, illetve ennek lehetőségeit szeretném vázlatosan ismertetni.¹

2. Semlegesség a nemzetközi jogban

2.1. A semlegesség kialakulása és fejlődése a 19. századig

A semlegességet mint jogintézményt az ókorban még nem találjuk meg. Bár Hugo Grotius említ néhány esetet, amikor háborúba induló görög, illetve római csapatok nem tettek kárt azokban a falvakban, amelyekben keresztül vonultak, valamint idéz egy Ceasar Augustustól származó mondást is: „Az olyan állam, amely befogadja az ellenséget, elveszti a békéhez való jogát.”²

A semlegesek megkülönböztetését először a tengeri háborúban találhatjuk meg, amikor is a 13., illetve a 14. században a *Consolato del Mare* már védelemben részesítette az ellenséges hajón talált semleges árut, ez ugyanis mentesült a foglalás alól. Itt még azonban nem a semleges, hanem a barát kifejezést használják.³ Ilyen tartalmú szerződéseket kötött 1351-ben és 1353-ban III. Edward angol király a spanyol tengeri városokkal.

Szintén a középkorban alakult ki az államok között az a gyakorlat, hogy szárazföldi háború esete a háborút megindítani szándékozó fél a másik érdektelen féllel úgynevezett szerződéses

semlegességet kötött ki, ezáltal akadályozva meg, hogy az ellenérdekű fél szövetkezzen az érdektelen féllel.⁴ Így kötelezte magát semlegességre egymással szemben 1303. május 20-án Szép Fülöp francia és I. Edward angol király.⁵

Hugo Grotius németalföldi államférfi

Hugo Grotius sem a semleges szót használja, hanem azokról ír, „akik a háborúban egyik oldalon sem állnak”. Felhívja a békés állam figyelmét, hogy a gonosz hadviselő felet ne támogassa, míg az igazságos háborút viselő hatalmat ne akadályozza. Csupán arra az esetre írt elő pártatlanságot, ha annak eldöntése kétséges, hogy ki visel igazságtalan háborút. Grotius a semlegességre törekvő államnak olyan szerződés megkötését javasolta, amely lehetővé teszi a háborútól való tartózkodást.⁶

Később kiderült, hogy a semlegesség nem a Grotius szabta ösvényen fejlődött tovább. A pártatlanság ugyanis nem teszi lehetővé egyik fél támogatását sem, még akkor sem, ha az úgynevezett igazságos háborút visel.

Cornelius van Bynkershoek mintegy száz évvel később meg is támadja Grotius nézeteit, mondván, hogy a háború jogosságának vagy jogtalanságának kérdése nem tartozik a semleges félre, mivel mindkét félnek „barátja”, így egyikük felett sem bíraskodhat. Bynkershoek semlegességelmélete szerint azok tekinthetők semlegesnek, akik nincsenek egyik harcoló félnek sem elkötelezve, vagyis nincs közöttük szövetségi viszony. Emmer de Vattel, aki Bynkershoek kortársa volt, visszakanyarodik Grotius nézetéhez. Kijelöli a pártatlanságot mint semlegességet meghatározó tényezőt, viszont egy előző szövetségi viszonyból kifolyólag lehetővé teszi hadisegély nyújtását a semlegesség sérelme nélkül. A háború igazságos vagy igazságtalan voltát Georg Friedrich von Martens iktatta ki a semlegesség fogalmából. Ettől kezdve (18. század) a semlegességi jog a bynkershoek-i elmélet nyomán fejlődött tovább.⁸

A szárazföldi semlegesség szabályaival párhuzamosan fejlődött a tengeri háborúkkal kapcsolatos semlegesség kérdése. Mint már említettem, a fogalom alapjait a tengeri harcok szabályai vetették meg. Érdekes különbség figyelhető meg a tengeri és szárazföldi semlegesség céljai között. Míg a szárazföldön sokszor a hatalmi viszonyok kiegyenlítésére, az egyensúly fenntartására, vagyis politikai célokra szolgált a semlegesség, addig a tengeren főleg gazdasági okai voltak kialakulásának. Előbbire nagyszerű példa Svájc, ahol a kantonok egymás közötti szerződéseiből bontakozott ki az úgynevezett összvájci semlegesség. Az 1399-ben kötött egyezmény következőképpen rendelkezik: „ha nálatok odahaza bárkivel háború dúlna [...] akkor mi berniek és solothurniak [...] csöndben ülünk”.⁹ Ez a csöndben ülés magát a semlegességet jelentette. A kantonok nem avatkoztak más belügyeibe, mások külpolitikai vitáiban nem foglaltak egymás ellen állást, valamint egymás közötti vitáikban nem vettek igénybe külföldi segítséget.¹⁰

A tengeren folyó háború jelentős károkat okozott a tengeri kereskedelemben, ezért feltétlenül szükségessé vált a semleges lobogó alatt közlekedő hajók védelme. A már említett tengerjogi jogkönyv, a *Consolato del Mare* szabályai már óvták a semleges árut, még akkor is, ha ellenséges lobogóval futó hajón találták. Viszont a semleges hajón talált ellenséges árut el lehetett kobozni, vagyis megállapítható, hogy ténylegesen csak a semleges hajón szállított semleges áru részesült védelemben. Ezen szigorú szabály (helyesebben szokás) enyhítésére mondták ki

az 1713. évi utrechti szerződésben a „szabad hajó, szabad áru” elvét, mely szerint a semleges hajón minden áru (semleges és ellenséges egyaránt) védve van.

Szinte természetesnek vehető, hogy ezeket az elveket nem tartották be maradéktalanul, élen jártak ebben az angolok, akik számtalan esetben megsértették ezt a kialakulóban lévő, törekény szokásjogi rendszert. Ez a szabályozás ugyanis nélkülözte a szankciókat, vagy ha volt is kilátásba helyezett hátrány, az gyöngye lábakon állt.

Ez vezethetett el az 1780. február 28-án kelt deklarációhoz, melyet II. Katalin orosz cárnő Svédországgal és Dániával együtt bocsátott ki, és amelyet joggal tekinthetünk a tengeri semlegességi jog alapvető jogforrásának. Komoly érdeme, hogy megteremtette az úgynevezett fegyveres semlegességet, ami a semlegesek jogainak fegyverrel történő megóvásának lehetőségét jelenti. A nyilatkozat lehetővé tette a semleges hajók szabad hajózását a kikötőkben, valamint a háborúskodó nemzetek partjai mentén, továbbá védte az ellenséges állam alattvalóinak tulajdonát a semleges hajón, ez alól csak a hadi dugáru (például lőszer, fegyver stb.) volt kivétel.¹¹ Az 1854. évi párizsi nyilatkozat átfogóbb megállapodást jelentett a tengeri semlegesség főbb elveiben. Eltörölték a kalózkodást, kimondták, hogy semleges lobogó alatt mind a semleges, mind az ellenséges áru mentes a foglálás alól, de a semleges áru ellenséges lobogó alatt is sérthetetlen, ezen szabályok alól itt is a hadi dugáru jelentett kivételt. A tengeri semlegesség ezen a vonalon fejlődött tovább a 19. században, vagyis a magántulajdon sérthetlenségét elismerték.

Ezek az események voltak a semlegességi jog kialakulásának főbb állomásai. Látható, hogy ezek az elvek, szabályok (főleg a szárazföldi semlegesség esetén) nem egységesek, ezeket rendszerint megsértették az államok, de arra mindenképpen jók voltak, hogy biztos alapot nyújtsanak a nemzetközi jogi semlegesség modern, 19. századi fogalmának meghatározásához. Ez a fogalom főleg a 19. század végére kristályosodik ki, majd az 1907. évi hágai békekonzferencián megtörténik a (szokás-)joganyag kodifikációja is.

2.2. A semlegesség fogalma

Apáthy István 1888-ban megjelent *Tételes európai nemzetközi jog* című könyvében a semlegesség következő fogalmát írja le: „Semlegesek azok az államok, melyek sem hadviselő feleknek nem tekinthetők, sem a háborúba a hadviselő felek egyikének vagy másikának előnyére vagy hátrányára be nem folynak.” Majd így folytatja: „A semleges államok nem az őket megillető harcziogról, hanem a háborúban való résztvevésről mondanak le arra az időre, a melyen át semlegesek maradnak.”¹² Apáthy szerint a „harcziogról” való teljes lemondás az államiság, az önálló „létel” elvesztésével lenne egyenlő. A háború indításának joga évszázadokon keresztül az államok alapvető nemzetközi hadijogi jogosultsága volt, azt korlátozni nem lehetett, csupán bizonyos formai követelményeket kellett betartani, amelyek szokásjogi úton alakultak ki, ilyen volt például a hadüzenet.

Bő évtizeddel később Gratz Gusztáv is érinti a semlegeség kérdését egyik tudományos munkájában. Ő szintén a két állam között kitört háborúban részt nem vevő államokat nevezi semlegesnek, és megjegyzi, hogy ezek az államok a háború kitörése után is folytathatják a békés érintkezést a hadviselő felekkel.¹³

Csarada János egyszerűen úgy fogalmaz, hogy semleges az az állam, amely a háborúban nem vesz részt, szől viszont a semlegességi jog mibenlétéről: „összességét jelenti azoknak a szabályoknak és elveknek, melyek a békés államok jogállását a háború tartama alatt a hadviselő államok irányában meghatározzák”. Csarada rámutat, hogy nemcsak a harcolók között, hanem a harcolók és békés államok között is keletkeznek jogviszonyok, mégpedig *ipso iure*, a háború megnyitásával.¹⁴

Csarada tanítványa, Ferenczy Árpád 1907-ben megjelent tanulmányában foglalkozik a semlegesség fogalmával.¹⁵ Szerinte a fogalom két alapvető feltétel megléte esetén értelmezhető, ez pedig a nemzetközi jogalanyiség és a háború. Ezen két előfeltétel nélkül egyáltalán nem beszélhetünk semlegességről. A háború kirobbanásának időpontjában valamennyi nemzetközi jogalany a semlegességi jogviszony alanyává válik. Ezekben belül a harcoló felek aktív szerepet visznek, míg az összes többi állam – a semlegesek – passzív magatartást tanúsítanak. Ferenczynél találkozunk a fogalom elemei között a pártatlanság kifejezésével, mely szerint a semlegesség a nem háborúzó felek pártatlan és „bele nem avatkozó” magatartását jelenti; ezek adják a semlegesség tartalmát.¹⁶

Az első világháborút követően, 1920-ban Faluhelyi Ferenc pécsi jogtudós örök semlegességről írott munkájában is ugyanazok a fogalmi elemek köszönnek vissza. Csakúgy, mint Csarada, Faluhelyi is a semlegességből mint jogviszonyból indul ki:

„a mai nemzetközi jogi értelemben vett semlegesség fogalma, amely egy, a nemzetközi jog kapcsolatába tartozó szuverén államnak azon jogállapotát jelzi, amely annak más két ilyen állam vagy államcsoport háborújában való részt nem vétele folytán áll elő”.¹⁷

A semlegesség jogviszonyt létesítő jellegét nem mindenki vallotta, sem a hazai, sem a nemzetközi szakirodalom nem volt egységes ebben, bár a többség a jogviszonyelméletet fogadta el. Faluhelyi hivatkozik külföldi írókra, például Paul Labandra, aki szerint a semlegesség tisztán negatív állapot, cselekvés nélküli magatartás, ezért távol áll a jogi fogalomtól. Johann Caspar Bluntschli is különbséget tett a semlegesség mint állapot és az azt szabályozó jogtételek között, amelyek közül az előbbi feltétele az utóbbinak. Alexander Lifschütz szerint a semlegesség azért nem létesít jogviszonyt, mert a háború kitörésével minden jogi vonatkozás megszűnik, valamint azért sem, mert a nemzetközi jogban nincs olyan jogi norma, amely a háborúban részt nem vevő feleket kötelezné a semlegességre. Ezekkel az érvekkel szemben hozza fel Faluhelyi gondolatait. A „fegyverek közt hallgat a törvény” ősrégi igazsága már régen elavult, a háború már nem a jognélküliség állapota, hanem nemzetközi jogi jogviszony. A semlegességre

kötelező tétel hiánya pedig épphogy üdvözlendő, hiszen azt eldönteni, hogy az adott állam semleges marad-e vagy nem, a szuverén államokat megillető jogosultság.¹⁸

Irk Albert sem 1922-ben,¹⁹ sem 1929-ben²⁰ megjelent műveiben nem tér el a semlegesség kialakult fogalmától, de Teghze Gyula debreceni professzor sem épít be új elemet a semlegességfogalomba, bár az egyik tétele, miszerint a semlegesek a háborún és annak jogán kívül maradnak, vitára adhat okot. Főleg azért, mert Teghze professzor is a jogviszonyelméletet vallja,²¹ miszerint a háború kitörésével jogviszony keletkezik a hadviselő és a semleges fél között.

2.3. A semlegesség alanyai

A fent idézett fogalommeghatározásokból világosan látszik, hogy a semlegesség alanya kizárólag az állam lehet. Mivel a semlegesség joga nemzetközi jog, óhatatlanul felmerül a párhuzam kérdése az általános nemzetközi jog és a semlegesség alanyi köre között. A régi időkben a nemzetközi jog alanya az állam és az uralkodó lehetett, rajtuk kívül senki más, Apáthy 1888-as könyvében is ezt a két alanyt említi,²² viszont Csarada 1901-ben már nem szől az uralkodóról mint a nemzetközi jog alanyáról.²³

Az első világháborút követően megalakult Népszövetség mint szuverén államok szövetsége természetesen nemzetközi jogalannyá vált. Az alanyok köre tovább bővült a 20. század folyamán, míg ma a nemzetközi jog alanyainak tekinthetjük az állam mellett a nemzetközi szervezeteket és a magánszemélyeket is, igaz korlátozottabb mértékben. (Nagy Károly szerint speciális jogalany a nép és a nemzet, a hadviselő félként elismert felkelők, a Máltai Lovagrend, a Vatikán, maga az emberiség és a nemzetközi jogközösség.²⁴)

A semlegesség alanyaként az egyes fogalmakban csak az állam jelenik meg, mégpedig a szuverén állam. Azért fontos ezt hangsúlyozni, mert a vizsgált időszakban (19. század vége, 20. század eleje) léteztek úgynevezett fél-szuverén államok is, melyek sorsa a protektor (elnyomó állam) sorsában osztozott, bár láthatunk ettől eltérő példát is a történelemben: előfordult ugyanis, hogy a Törökország uralma alatt élő Bulgária, vagy Egyiptom semleges maradt a törökök néhány háborújában.²⁵ De az általános gyakorlat az volt, hogy fél-szuverén állam csak hűbérura engedélyével indíthatott háborút, illetve maradhatott semleges. Mivel tehát a semlegesség a szuverenitás folyománya és az „alattvaló”, vagyis az adott állam felségjoga alá tartozó személyek nem lehetnek szuverének, így nem beszélhetünk az alattvalók semlegességéről sem.²⁶

A semlegesség jogi fogalma a 19. század végére nagyjából letisztult, és mint láttuk, alapvető elemeiben változatlanul élt tovább a második világhévig. Összegezve az eddig leírtakat elmondható, hogy a semlegesség nemzetközi jogi jogviszonyt jelent, amely a semlegesség fő típusát, a háborúban való semlegességet tekintve akkor keletkezik, amikor másik két vagy több állam között háborús konfliktusra kerül sor. Ebből a jogviszonyból természetesen jogok és kötelezettségek származnak mind a harcoló, mind pedig

a semleges fél tekintetében. A semleges állam fő kötelezettsége a háborúban való részvétel elutasítása és a harcoló felek mindegyike irányában tanúsított pártatlanság.

2.4. A semlegesség fajtái

A semlegesség fő típusa a háborúban való semlegesség, amiről eddig is szó volt, az előbbieken tárgyalt fogalom tulajdonképpen a háborúban való semlegesség fogalma, a második hágai egyezmény is ennek a típusnak a szabályait rögzíti. Ezen belül lehet megkülönböztetni a szárazföldi, a tengeri és a légiháborúra vonatkozó szabályokat. Az egyes szerzők különféle elnevezéssel illették a semlegességnek ezt a fajtáját. Apáthy,²⁷ Csarada,²⁸ Ferenczy²⁹ és Teghze³⁰ önkéntes semlegességről beszél, amely az államokat a nemzetközi jog alapján illeti meg, és kizárólag az állam akaratán múlik, hogy semleges marad-e. Érdekes ellentét figyelhető meg Faluhelyi, illetve Irk elnevezése között. Faluhelyi ugyanis a háborúban való semlegességet az általános jelzővel illeti³¹, míg Irk a különös semlegesség kifejezést használja (ő a következő alcím alatt tárgyalt úgynevezett szerződéses semlegességet illeti az általános jelzővel). Az eltérő elnevezések ellenére a mögöttes fogalom mindig ugyanaz, vagyis a semlegességre törekvő állam egy adott háborúban nem vesz részt.

A szerződéses semlegesség esetében az állam nemzetközi szerződésekkel igyekszik semlegességét biztosítani. Ez az akarat szólhat egy adott háborúra, de lehet általános érvényű is. Valószínű, hogy ezért használja Irk a szerződéses semlegesség helyett az általános semlegesség kifejezést.

Az állandó semlegesség a semlegesség markáns típusa, a 19. század terméke. Hovatartozásáról megoszlottak a vélemények: egyes szerzők (Apáthy, Ferenczy, Faluhelyi) a szerződéses semlegesség egyik változatának tekintették, amelynek során a szerződésben nemcsak egy, hanem több háborúban való semlegességet kötöttek ki, és annyiban mindenképpen igazuk volt, hogy ez a fajta semlegesség is szerződéssel jött létre, de az idő azt a felfogást igazolta, ami önálló státuszt biztosított az állandó semlegességnek (Csarada, Teghze). Manapság ugyanis – igaz, hogy megváltozott tartalommal – teljesen önállóan kezelik a semlegesség ezen típusát (Nagy Károly³², Kardos Gábor³³, Almási Ferenc³⁴).

A történelem folyamán nem sok állam birtokolta az állandóan semleges státuszt. Ennek iskolapéldája Svájc. Ez a kis alpesi ország létrejöttétől kezdődően vonakodott részt venni az európai külpolitikai ügyekben. Földrajzi fekvésénél fogva mindig is a nagyhatalmak ütközési pontjában állt: nyugatról a franciák, északkeletről a németek, keletről pedig az osztrákok, a Habsburg Birodalom voltak a szomszédjai. (A déli szomszéd Olaszország csak a 19. század végén nyerte el nagyhatalmi státuszát.) A Svájcban élő sokfajta népcsoport miatt bármelyik nagyhatalom jogot formálhatott volna rá, de mihelyst valamelyik szomszéd ilyen tervvel állt volna elő, a többi „érdekelt” azonnal akcióba lépett. Amikor azonban 1797-ben a campoformiói békével megszűnt a francia–osztrák szembenállás, Napó-

leon lerohanta és elfoglalta Svájcot. Bonaparte száműzése után, amikor a franciák elleni hadjáratok befejeződtek, összeült a Bécsi Kongresszus, ahol a nagyhatalmak belátták, hogy a térség biztonsága érdekében szükség van egy semleges ütközőállamra. A terület nyugalmát pedig úgy látták biztosítottak, ha ezt a semlegességet „örök időkre” adják meg. Az erről szóló nyilatkozatot a nagyhatalmak 1815. november 20-án adták ki, amelyet Nagy-Britannia, Ausztria, Franciaország, Oroszország, Poroszország és Portugália azonnal elfogadott. A nyilatkozat „elismeri az állandó semlegességet és garantálja Svájc sérthetlenségét... Jelen aktussal hitelesen elismeri, hogy egész Európa politikája érdekében Svájc semlegessége, az idegen befolyástól való sérthetlensége és függetlensége szükséges.”³⁵

Ilyen státuszt nyert még el Belgium (1831. november 15.) és Luxemburg (1867. május 11.) is, ezen államok semlegességét azonban az első világháborúban történt lerohanásuk után nem állították helyre, Svájc örökös semlegességét viszont az ekkor kötött békeszerződésekben is elismertették a legyőzött államokkal, így az akkor függetlenné vált Magyarországgal is a trianoni szerződésben. Mivel ezt a diktátumot a Magyar Országgyűlés az 1921. évi XXXIII. törvénycikkkel Magyarország törvényei közé emelte, hazánkban a svájci semlegességet máig hatályos jogszabály szabályozza.

Az állandó semlegesség tehát egy szuverén államnak béke és háború idején kifejtett semleges magatartása, amelyet a nagyhatalmak ismernek el és garantálnak. Azonban azt a hatalmak sosem rendezték, hogy mit is kellene a garanciavállaláson érteni.³⁶ Az állandó semlegesség fogalmához tartozik továbbá az is, hogy az illető állam lemond a *ius ad bellum*ról, azaz a háborúhoz való jogról, és az állandóan semleges államot sem lehetett megtámadni, ezt a jogot is a nagyhatalmak garantálták. Végül az adott állam nem csatlakozhatott olyan katonai szövetséghez, amely miatt neki esetleg háborúban kellett részt vennie.

Svédország helyzete speciális, mivel állandó semlegességét kifejezetten nem deklarálták, de a Dániával 1814-ben megkötött kielői béke óta nem vett részt háborúban, így a nemzetközi közvélemény Svédországot is állandóan semleges államnak fogadta el. Hasonló folyamat volt megfigyelhető Finnország esetén is.

A fegyveres semlegesség fogalma jelentőségében, szabályozottságában, sőt elfogadottságában is eltér az előző három típus mellett. A történelmi részben már szóltam a fegyveres semlegesség kialakulásáról; fogalmát a következőképpen lehet meghatározni: a semleges állam fegyverkezését jelenti arra az esetre, ha őt valamelyik más állam megtámadná, ekkor a megtámadott fél semlegességének fenntartása érdekében fegyvert foghat anélkül, hogy ezáltal semleges státuszát elveszítené. Nem tekintí ezt a semlegesség fajtájának sem Teghze, sem pedig Csarada, utóbbi azért nem, mivel a fegyveres semlegesség célja az adott állam jogainak védelme, „s mennyiben csupán védelemre szorítkozik, egyik hadipárt jogait sem sértheti”.³⁷

A következő típus, a politikai semlegesség nem jogi fogalom. Az állam vezetőinek, politikusainak az állam semlegességének kialakítására vagy semlegességének

fenntartására irányuló akaratát, külpolitikai elképzeléseit fogja át.

Vannak a semlegességnek olyan típusai is, amelyek felütnék a jogirodalomban, azonban széles körű konszenzus hiányában nem vertek gyökeret a semlegesség jogi szabályozásában.

Korlátlan (teljes) és korlátolt (nem teljes) semlegesség:³⁸ A korlátolt semlegesség azt jelenti, hogy egy korábban megkötött szerződés folytán a semleges fél a hadviselők valamelyikének segítséget nyújt. Ezt a felosztást Ferenczy élesen bírálja, mondván, hogy a semlegesség nem tűr fokozatokat, hiszen a semlegesség bármilyen szintű megsértése a semlegességről való lemondást jelenti.³⁹

Feltétlen és ideiglenes semlegesség: Ez a felosztás a semlegesség időhöz kötöttségét takarja. Előbbi az egész háború tartamára vonatkozik, míg utóbbi bármikor megszüntethető. A nemzetközi jog azonban már az 1930-as években is elvetette ezt a fogalom párt.⁴⁰

Általános és részleges semlegesség: A jogirodalomban ez a felosztás az állam területének érintettsége szempontjából bír jelentőséggel. Az általános semlegesség egy ország egész területére vonatkozik, míg a részleges csupán annak egy részét vonja a semlegesség hatálya alá.⁴¹

Semlegesítésről akkor beszélünk, amikor nemzetközi szerződéssel kizárják egy adott állam partszakaszát, illetve egyéb részét a jövőbeni háborúk színterei közül. Ez együtt járhat az adott terület demilitarizálási kötelezettségével is. Példa az ilyen semlegesített zónára az 1905. évi stockholmi szerződés alapján Svédország és Norvégia között meghatározott terület.⁴²

A jóakarátú semlegesség: Ez a fogalom sem vonható teljes mértékben a semlegesség jogi fogalmába, bár Ferenczy például mint tökéletlen semlegességet említette ezt a típust⁴³, amely azt jelenti, hogy a semleges állam rokonszenvez valamely hadviselő féllel, azt jóindulatáról biztosítja, és mivel ez nem sérti senki jogát, nem tekinthető a semlegesség megsértésének. Ha azonban ez a külső rokonszenz már anyagi vagy gyakorlati támogatásban is megnyilvánul, a semlegesség megsértéséről beszélünk. Nem sérül a semlegesség, ha az adott állam humanitárius támogatást nyújt, orvosokat vagy betegápolókat küld az egyik hadviselőhöz.

2.4.1. A semlegességi jogviszony. A semlegesek és hadviselők jogállása

Kettő vagy több állam között kirobbant háború esetén a hadviselő felek és a semlegességüket megóvni kívánó felek között jogviszony keletkezik, amely beáll a háború megindulásával; ebben a pillanatban a felek széles körű jogok és kötelezettségek alanyaivá válnak. Más felfogás szerint a jogviszony kezdete szempontjából az az időpont az irányadó, amikor a beállt hadiállapotról hivatalos úton vagy minden kétséget kizáróan tudomást szereztek.⁴⁴ Ezen jogoknak és kötelezettségeknek a fejlődése, formálódása két nagy szakaszra bontható, mely szakaszok között a határt a második hágai békekonzferencián bekö-

vetkezett kodifikáció jelenti. Az első időszakban a semlegesség jogának szabályai a nemzetközi szokásjogban, illetve az államok között létrejött egyedi szerződésekben éltek. Majd 1907-ben, a felhalmozódott szokásjogi szabályok írásba foglalásával vált általánossá a semlegesség jogi szabályozása. Meg kell jegyezni, hogy bár sok állam aláírta az egyezményt, azt számtalan esetben megszegték; ezt nyugodtan meg lehetett tenni, hiszen a hágai szerződés nem tartalmaz jogsértés esetén alkalmazható szankciókat, garanciákat.

2.4.2. A semleges állam jogai

Apáthy a semlegesek jogait egyrészt általában, másrészt a kereskedelemre vonatkozóan határozta meg.⁴⁵ Az általában vett jogok közé sorolta a semleges állam azon jogát, miszerint követelheti a hadviselő felektől területének és felségjogai gyakorlásának tiszteletben tartását. Továbbá nem ejthető hadizsákmány semleges területen. Joga van a területére betört csapatokat lefegyverezni, sőt kártérítést is követelhet. Joga van továbbá ahhoz a vélelemhez is, miszerint eljárásában és intézkedéseiben a semlegesség szabályaihoz igazodik. A semleges állam idegen területen lévő tulajdona is védelmet élvez; joga van végül a hadviselő féllel diplomáciai kapcsolat fenntartására, folytatására.

A kereskedelemmel kapcsolatban: a semleges állam jogosult a hadviselő féllel kereskedni, ez már a XIX. század végén kétségbevonhatatlan jog volt. Apáthy még nem szólt (1888-ban) a kereskedelem egyes áruk vonatkozásában történő korlátozásáról, úgy tartotta, hogy nem megengedhető a kereskedelem bármilyen korlátozása, ami arra irányul, hogy az ellenség segédforrásait megsemmisítse.⁴⁶ Arról nem ír, hogy mit ért segédforrás alatt. Már ekkor széles körben meg volt határozva a hadi dugáru fogalma, ami természetesen nem képezhetette kereskedelem tárgyát a semleges és hadviselő fél között, mivel a dugáru főleg fegyver, lőpor, robbanóanyag, államok közötti diplomáciai levélváltás lehetett, és mint ilyenek, a háborús fél pozícióját erősítették.

2.4.3. A semleges állam kötelezettségei

A semlegeseket terhelő kötelezettségek nagyobb számban találhatók meg a kodifikációt megelőző szakirodalomban, mint a jogok, és ez a jelenség természetesen kihatással volt a kodifikációs munkálatokra is.

A semlegesek fő kötelezettségei az alábbiak szerint foglalhatók össze: a semleges állam köteles saját területén minden ellenséges hadi akciót megakadályozni, amit az adott hadi fél a másik ellen foganatosítana, viszont nem avatkozhat be semmiféle hadi akcióba idegen területen. Köteles a hadviselők fegyverkezését saját területén tiltani, valamint azt, hogy azok a területén átvonuljanak, vagy csapataikat, illetve hadifoglyaikat átszállítsák. Kötelessége a semlegességét megsértett idegen csapatok lefegyverzése, a saját vizein ejtett zsákmányok felszabadítása, valamint a vizeire jutott ellenséges hadihajók visszaéléseinek

megakadályozása. A semleges állam kötelessége alattvalóival szemben, hogy őket a háborúba való beavatkozástól kifejezetten eltiltsa, azokat, akik a hadviselők területén élnek, megfelelő védelemben részesítse. Meg kell tiltania továbbá, hogy alattvalói hadi dugárut szállítsanak a hadviselő félnek (bár ezért nem tartozik felelősséggel), vagyis a semlegesek és a hadviselők közötti kereskedelem csak a hadi dugáru tekintetében korlátozott.⁴⁷

Ezek a tevésre, olykor tartózkodásra vonatkozó jogok és kötelezettségek természetesen bővültek vagy éppen szűkültek az egyes egyezmények elfogadásával, valamint speciális államközi szerződésekkel.

3. A második hági békekonferencia és a semlegesség jogának kodifikációja

Az 1899. május 18-án megnyílt első konferencia nem hozott olyan egyezményt, ami a semlegességgel foglalkozott, viszont elfogadtak egy úgynevezett óhajot, miszerint a semlegesek jogait és kötelezettségeit egy későbbi konferencián rendezni kell. Ez a második konferencia nyolc évvel később, 1907. június 15-én ült össze, és négy hónapig, október 18-ig tartott. A fő cél az 1899-ben félbehagyott kodifikációs munkálatok, vagyis a hadijog mindenre kiterjedő szabályozásának írásba foglalása volt. A résztvevők száma majdnem a kétszeresére emelkedett, amíg 1899-ben 26 állam képviseltette magát, addig a második konferencián már 44 ország vett részt képviselői útján.⁴⁸ (Az Osztrák–Magyar Monarchia küldöttségét Mérey Kajetán magyar diplomata vezette.⁴⁹) A záróokmány kimondta, hogy a megszületett tizenhárom egyezmény ratifikálási határideje 1908. június 30., és miután azt mind magyar, mind osztrák részről aláírták, a ratifikáció 1908. június 20-án megtörtént.⁵⁰ Az egyezményeket Magyarországon az 1913. évi XLIII. törvénycikk léptette hatályba.⁵¹ A semlegesség szabályairól az ötödik és a tizenkettedik egyezmény rendelkezik, előbbi a szárazföldi, utóbbi a tengeri háborúban való semlegességet taglalja.

Az ötödik egyezmény öt fejezetből áll: az első a semleges hatalmak jogairól és kötelezettségeiről, a második a hadviselő felekhez tartozó egyének semleges területen tartózkodásáról és az ugyanott ápolt sebesültekről, a harmadik a semleges személyekről, míg a negyedik a vasúti felszerelésről szól, az ötödik fejezetben találjuk a zárórendelkezéseket.

3.1. Az ötödik egyezmény a semleges hatalmak jogairól és kötelezettségeiről

Nagy változást nem fedezhetünk fel a már korábban vizsgált jogokhoz és kötelezettségekhez képest. Az első cikkben például rögzítik, hogy a semleges hatalmak területe sérthetetlen, mely jogelv a semlegesség alapjának tekinthető. A második cikk tiltja a semleges állam területén hadviselő csapatok vagy lőszer-, illetve élelmiszerosztagok átvitelét. Tilos továbbá a hadviselő feleknek a semleges

hatalom területén szikratávíró-állomást felállítani vagy bármilyen intézményt létesíteni, amelynek rendeltetése az összeköttetés fenntartása a szárazföldi vagy tengeri haderővel, valamint a semleges hatalom területén a háború előtt kizárólag hadi célra létesített bármely hasonló berendezést használni, amely a nyilvános hírszolgálat számára nyitva nem állt.

A negyedik cikk tiltja „harcba menő” csapatok alakítását, valamint toborzóiroda felállítását a hadviselők javára. Ez is, csakúgy mint a többi rendelkezés a semleges állam területén foganatosított cselekményekről szól, ezzel kapcsolatban mondja ki az ötödik cikk, hogy a semlegességgel ellenkező cselekményeket csak abban az esetben köteles megbüntetni a semleges állam, ha azt a területén követték el. A hatodik cikk kizárja a semleges állam felelősségét, ha egyesek a határon átkelnek azért, hogy a hadviselők oldalán harcoljanak. A hetedik cikk mondja ki azt a fontos tételt, miszerint a semleges hatalom nem köteles a fegyvereknek, lőszereknek és egyébként hadi dugárúnak minősülő dolgoknak a kivitelét megakadályozni. Nem köteles korlátozni a saját tulajdonában lévő távíró és távbeszélő vonalaknak vagy drótnélküli távírókészülékek hadviselő felek általi használatát. Viszont az utóbbi két rendelkezést minden hadviselő fél irányában teljesíteni kell, vagyis, ha az egyik félnek lehetővé tette a távbeszélő vonalak használatát, azt a másik fél számára is biztosítani kell. Ez a cikk (kilencedik) juttatja érvényre tehát a semlegesség fogalmának egyik legfontosabb alappilléret – ami már a korai definícióknak is elhagyhatatlan eleme volt – a pártatlanságot. Az első fejezet utolsó cikke rögzíti azt a fontos szabályt, hogy ha a semleges állam fegyverrel veri vissza a semlegessége ellen intézett támadást, azt nem lehet ellenséges cselekedetnek, a semlegesség megsértésének tekinteni. Ez tehát azt jelenti, hogy a fegyveres semlegességet hivatalosan is elfogadták a nemzetközi jogban.

3.1.1. Hadviselő személyek a semleges hatalmak területén

Az ötödik egyezmény második fejezete olyan személyekről rendelkezik, akik a semleges állam területére nem erőszakos, háborús céllal lépnek, hanem mint akik a háború elől, vagy az ellenség elől menekülnek. Őket a háború színterétől távol, táborban, erődítményben vagy más alkalmas helyen kell elhelyezni, és az emberiség követelményeinek megfelelően élelemmel és ruházattal kell ellátni. Az ennek során felmerült költségeket a békekötés után meg kell téríteni. A semleges hatalom dönthet a tiszték szabadon bocsátásáról, de csak akkor, ha azok „becsület szóra” megfogadják, hogy a semleges terület engedély nélkül el nem hagyják. A hadifoglyokat szabadon kell hagyni akkor is, ha azok szökött hadifoglyok és akkor is, ha azokat a menekülő csapatok hozták magukkal. A hadviselő felek sebesültjeiket és betegeiket a semleges hatalom területén, annak engedélyével átszállíthatják, de csak abban az esetben, ha a szállítónak nem visznek magukkal sem harcoló személyzetet, sem hadiszereket.

3.1.2. A semleges személyek

A harmadik fejezet első cikke (tizenhatodik cikk) kijelenti: „A háborúban részt nem vevő államok polgárait semlegeseknek kell tekinteni.” A következő, tizenhetedik cikk megjelöli, hogy mely két esetben nem hivatkozhat a semleges személy semlegességére: ha a semleges személy ellenséges cselekményt követ el a hadban álló féllel szemben, illetve ha valamelyik hadviselő fél érdekében végez cselekményeket (ilyen lehet például az önként vállalt hadiszolgálat).

Ezekben az esetekben, amikor is a semleges személy valamelyik hadviselő féllel szemben megszegi semlegességét, a hadviselő fél nem bánhat vele szigorúbban, mint ha ugyanolyan cselekmény elkövetése alapján a másik hadviselő fél polgárával bánta.

Végigtekintve az ötödik egyezmény rendelkezésein, megállapítható, hogy nem fedik le azt a szokásjogi joganyagot, ami a 19. században kialakult. Nem szól arról, hogy akár a semleges államok sérthetlensége jogelvének, akár más részletszabályok be nem tartása esetén milyen jogkövetkezményekkel kell számolni, de nem rögzíti a semlegesség garanciáit sem. Nem szól továbbá az állandó semlegességről sem, holott a semlegesség ezen típusa nagy jelentőséggel bírt akkor is, valamint szintén nem találunk szabályokat a semlegesek és hadviselők közötti kereskedelemre sem. A huszadik cikk szerint a rögzített rendelkezések csak akkor alkalmazhatók, ha azt valamennyi hadviselő aláírta. Azt pedig nem nehéz belátni, hogy ezzel az ötödik egyezmény általános érvényessége csupán illúzió lehetett.

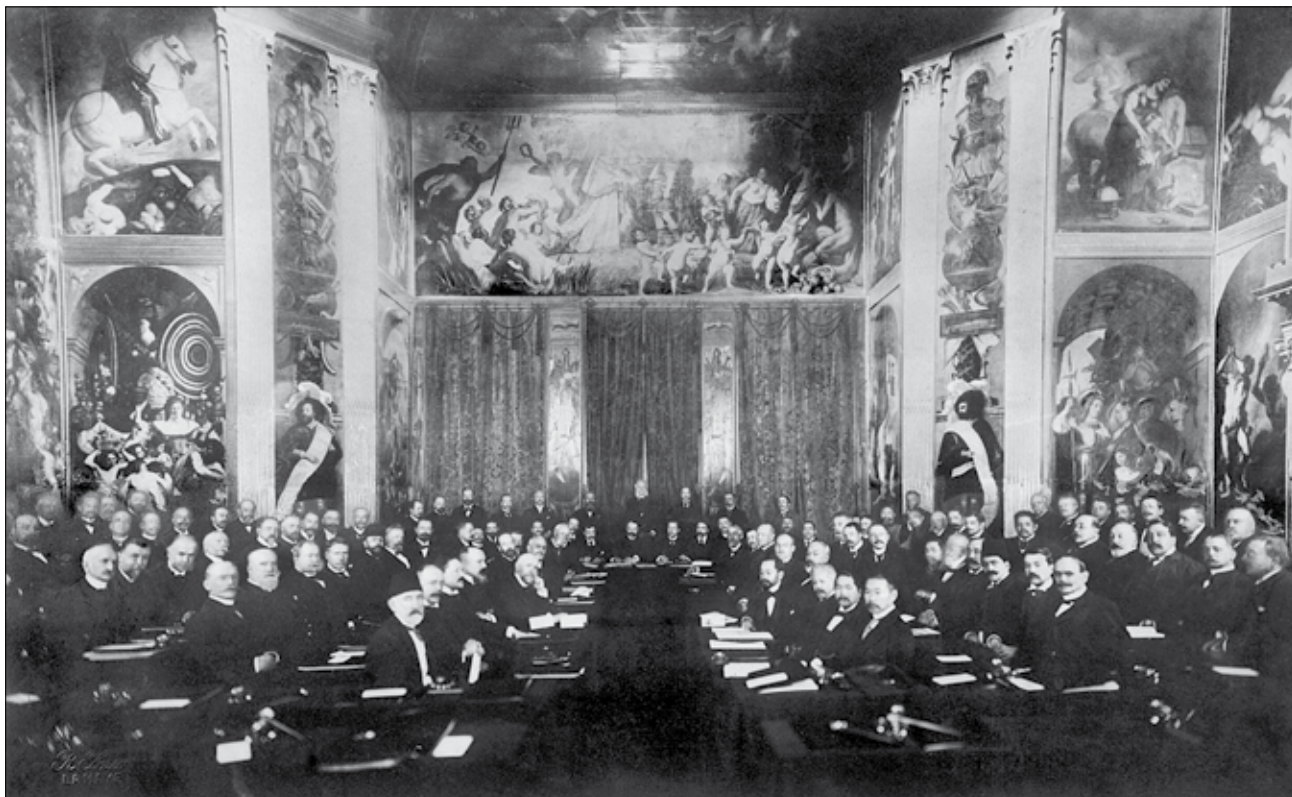
4. A semlegesség megszűnése

A semlegesség megszűnésére nem találunk kifejezett rendelkezést a korabeli szakirodalomban, maga az ötödik egyezmény sem tartalmaz az állam semlegességének megszűnésére vonatkozó szabályt. A semlegesség két legjelentősebb típusát, az állandó és a háborúban való semlegességet érdemes ebből a szempontból megvizsgálni.

Az állandó semlegesség, amint azt láttuk, annyiban tér el a háborús semlegességtől, hogy előbbit nemzetközi szerződés vagy egyezmény hozza létre, és fennálltát a nagyhatalmak által vállalt garancia biztosítja. Különbség még, hogy az állandó semlegesség béke idején is él, folyamatosan fennálló jogviszonyt jelent a semleges állam és az összes többi állam között. Ezen pont alatt csupán a fogalmi eltérésekből adódó különbségekről szólok, mivel véleményem szerint a háborúban való semlegesség megszűnési esetei vonatkoznak az állandó semlegesség megszűnésének eseteire is.

Az állandó semlegességről való lemondásnak nagy jelentősége van, hiszen annak megszerzése nem egyik napról a másikra történik, ezért az adott államnak jól meg kell fontolnia döntését, hiszen ha egy háborúban részt akar venni, úgy számolnia kell azzal, hogy semlegességét nemcsak annak a háborúnak az idejére veszíti el, hanem végleg. Természetesen nem jelenti a semlegesség megszűnését ez esetben sem, ha semlegessége védelmére fog fegyvert.

A háborúban való semlegesség mindig egy adott háborúban való semlegességet jelent. Ha az állam semleges kíván maradni, akkor legfőbb kötelezettsége abban áll, hogy

Az első hágai konferencia 1899-ben⁵²

tartózkodik a háborúba való belépéstől, és a hadviselő felekkel szemben pártatlan magatartást tanúsít. Ha ezt a két alapvető elvet nem tartja be, elveszíti semleges státuszát. Ezen elvek be nem tartása lehet, ha az állam hadat üzen egy másik államnak, hadüzenet nélkül a háborút ténylegesen megkezdzi, vagy bármilyen hadi akcióban részt vesz (kivéve, ha semlegességét fegyverrel védi).

Ezek az esetek a fél tevékenységével függnek össze. De megszűnik a semlegesség a háború befejezésével is, ez esetben a semleges államnak nem kell tennie semmit. Megszűnhet továbbá a semlegességi jogviszony a semlegesség megsértésével. Arra vonatkozóan, hogy ezt a jogsértést minek kell követnie, nem találunk egyetlen szabályt sem. Majd csak 1932-ben, a Nemzetközi Jogi Egyesület Oxfordban tartott XXXVII. konferenciáján merül fel ez a kérdés. Az itt elfogadott egyezménytervezet mondja ki, hogy a semlegességi jogoknak a megsértése a hadviselő fél részéről nemzetközi jogsértést jelent, amely alapján a sérelmet szenvedett fél kártérítést és elégtételt követelhet.

De ez arra az esetre vonatkozik, amikor a hadviselő fél sérti meg a semleges állam jogát.⁵³ Viszont, ha a semleges fél sért jogot, az sem kell, hogy háborúhoz vezessen, elméletileg ekkor is lehet kártérítést vagy elégtételt követelnie a sérelmet szenvedett félnek.

Érdekes problémát vet fel a katonai szövetséghez való csatlakozás kérdése, amely átnyúlik a második részben tárgyalt témába. Az állandóan semleges állam önként vállalt kötelezettsége, hogy nem csatlakozik olyan katonai szövetséghez, amelyben való részvétele miatt háborút kellene viselnie. Ha ezt megteszi, természetesen megszűnik állandóan semleges státusza, és ezt kell elfogadnunk a háborús semlegesség esetén is, hiszen nem lehet semleges az az állam, amely a szemben álló felek valamelyikével szövetségesi viszonyban áll, még ha nem is kapcsolódik be azonnal a háborúba.⁵⁴ Más kérdés, hogy az államok kötöttek-e egyáltalán olyan katonai szövetséget a történelemben, ami ne tartalmazott volna katonai kötelezettségvállalást háború esetére.

A második hágai konferencia 1907-ben⁵⁵

KUI GÁBOR

Der Begriff der Neutralität im Völkerrecht und die rechtshistorische Betrachtung der außenpolitischen Bestrebungen Ungarns im Zweiten Weltkrieg im Lichte der Neutralität I. – Der Begriff der Neutralität im Völkerrecht

(Zusammenfassung)

Es ist fast unmöglich, über Krieg oder kriegsbezogene Rechtsbegriffe zu schreiben, ohne traurige Aktualität zu besitzen. Es ist immer noch relevant. Es gab nur wenige Jahre in der Geschichte der Menschheit, in denen kein Krieg herrschte. Es wäre schwierig gewesen, diese Konflikte zu vermeiden, da die Staaten während der gesamten Entwicklung des Völkerrechts bis ins 20. Jahrhundert das Recht hatten, Krieg zu führen (*ius ad bellum*). Der Krieg war die primäre Methode zur Lösung von Konflikten zwischen Staaten. Mit der Entwicklung des menschlichen Einfallsreichtums und der Technologie wurde die Kriegsführung immer brutaler, unmenschlicher und kostete immer mehr Menschenleben. Im Laufe der Zeit wurden die Regeln des Krieges immer klarer definiert und auf den Haager Friedenskonferenzen von 1899 und 1907 kodifiziert, so dass sie für die Unterzeichner verbindlich wurden. Wenn es auch nicht möglich war, den Beginn eines Krieges zu verbieten, so war dies doch zumindest ein Mittel, um die Schrecken des Krieges durch die Festlegung eines rechtlichen Rahmens zu lindern.

Aber was ist besser geeignet, das durch den Krieg verursachte Leid zu lindern, als sich aus dem Krieg herauszuhalten? Das heißt, wenn ein Staat beschließt, sich nicht an den Kämpfen auf der einen oder anderen Seite des Kriegführenden zu beteiligen. Diese Absicht führt zu dem völkerrechtlichen Begriff der Neutralität. Wenn wir die Geschichte ihrer Entwicklung, ihrer Regelung und ihrer Anwendung betrachten, werden wir sehen, was für eine Möglichkeit sie war – und immer noch ist –, den Frieden zu bewahren, oder besser gesagt, was für eine Möglichkeit sie gewesen wäre – und immer noch ist –, da der Wunsch eines Staates, sich aus den, um ihn herumtobenden Kriegen herauszuhalten, vor allem im 20. Im ersten Teil meiner Arbeit möchte ich dieses alte Instrument der Friedenserhaltung, das Recht, die Änderungen und die Regeln, die dafür galten, vorstellen, was vielleicht als Grundlage für den zweiten Teil dienen wird, in dem ich den Kampf Ungarns um die Aufrechterhaltung seiner Neutralität im Zweiten Weltkrieg und die Möglichkeiten, dies zu tun, skizzieren möchte.

KUI GÁBOR

The concept of neutrality in international law and the legal-historical approach to Hungary's foreign policy aspirations in the Second World War in the light of neutrality I. – The concept of neutrality in international law

(Abstract)

It is almost impossible to write about war or war-related legal concepts without being sadly topical. It is still relevant. There have only been a few years in human history when there was no war. It would have been difficult to avoid these conflicts because throughout the development of international law until the 20th century, states had the right to wage war (*ius ad bellum*). War was the primary method of resolving conflicts between states. With the development of human ingenuity and technology, warfare became increasingly brutal, inhumane, and cost more and more human lives. Over time, the rules of war became more clearly defined and codified at the Hague Peace Conferences of 1899 and 1907, making them binding on the signatories. Even if it was not possible to prohibit the start of a war, this was at least a means of alleviating the horrors of war by establishing a legal framework.

But what better way to alleviate the suffering caused by war than to stay out of it? That is, when a state decides not to take part in the fighting on one side or the other of the belligerent. This intention leads to the concept of neutrality in international law. If we look at the history of its development, its regulation and its application, we will see what a way it was - and still is - to keep the peace, or rather, what a way it would have been - and still is - since the desire of a state to stay out of the wars raging around it, especially in the 20th century, has been a very important factor. In the first part of my work, I would like to present this old instrument of peacekeeping, the law, the changes and the rules that applied to it, which will perhaps serve as a basis for the second part, in which I would like to outline Hungary's struggle to maintain its neutrality during the Second World War and the possibilities of doing so.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmány második része későbbi lapszámokban jelenik meg.
- ² GROTIUS, Hugo: *A háború és a béke jogáról*. (De jure belli ac pacis, 1625.) Budapest, 1999. Kossuth Kiadó, 388–389. p.
- ³ TEGHZE Gyula: *Nemzetközi jog*. Debrecen, 1930. Városi Nyomda, 652. p.
- ⁴ FERENCZY Árpád: *A semlegesség elmélete*. Budapest, 1907. Franklin-Társulat, 14. p.
- ⁵ TEGHZE 1930. 652. p.
- ⁶ GROTIUS 1999. 388–389. p.
- ⁷ Hugo Grotius (1583–1645). Internet Encyclopedia of Philosophy. <https://iep.utm.edu/grotius/>.
- ⁸ FERENCZY 1907. 18–19. p.
- ⁹ SZIRTES I. János: *A semlegesség Európában*. Budapest, 1988. Kossuth Kiadó, 8. p.
- ¹⁰ Uo. 9. p.
- ¹¹ TEGHZE 1930. 654. p.
- ¹² APÁTHY István: *Tételes európai nemzetközi jog*. Budapest, 1888. Franklin-Társulat, 296. p.
- ¹³ GRATZ Gusztáv: *Nemzetközi jog*. Pozsony–Budapest, 1899. Stampfel Tudományos Zsebkönyvtár, 62. p.
- ¹⁴ CSARADA János: *A tételes nemzetközi jog rendszere*. Budapest, 1901. Politzer Zsigmond és Fia kiadása, 580–581. p.
- ¹⁵ FERENCZY 1907. 8. p.
- ¹⁶ Uo. 28. p.
- ¹⁷ FALUHELYI Ferenc: *Az örök semlegesség és a világháború*. Pécs, 1920. Dunántúl, 3–8. p.
- ¹⁸ Uo. 6. p.
- ¹⁹ IRK Albert: *Az új nemzetközi jog*. Budapest, 1922. Pfeifer Ferdinánd (Zeidler Testvérek) Nemzeti Könyvkereskedésének kiadása.
- ²⁰ IRK Albert: *Bevezetés az új nemzetközi jogba*. Pécs, 1929. Danubia.
- ²¹ TEGHZE 1930. 656. p.
- ²² APÁTHY 1888. 55. p.
- ²³ CSARADA 1901. 96. p.
- ²⁴ NAGY Károly: *Nemzetközi jog*. Budapest, 1999. Püski Kiadó, 9. p.
- ²⁵ TEGHZE 1930. 658. p.
- ²⁶ FERENCZY 1907. 39. p.
- ²⁷ APÁTHY 1888. 297. p.
- ²⁸ CSARADA 1901. 581. p.
- ²⁹ FERENCZY 1907. 26. p.
- ³⁰ TEGHZE 1930. 657. p.
- ³¹ FALUHELYI 1920. 10. p.
- ³² NAGY 1999. 658. p.
- ³³ KARDOS Gábor: A semlegesség jogának változásai. *Jogtudományi Közöny*, 1997. 12. sz. 533–539. p.
- ³⁴ ALMÁSI Ferenc: *A hadijogról*. Budapest, 1990. Zrínyi Katonai Kiadó, 88. p.
- ³⁵ SZIRTES 1988. 18–19. p.
- ³⁶ Uo. 24. p.
- ³⁷ CSARADA 1901. 581–582. p.
- ³⁸ APÁTHY 1888. 297. p.
- ³⁹ FERENCZY 1907. 31. p.
- ⁴⁰ TEGHZE 1930. 657. p.
- ⁴¹ FERENCZY 1907. 28. p.
- ⁴² KARDOS 1997. 533–539. p.
- ⁴³ FERENCZY 1907. 34. p.
- ⁴⁴ ALMÁSI 1990. 87. p.
- ⁴⁵ APÁTHY 1888. 305. p.
- ⁴⁶ Uo. 309. p.
- ⁴⁷ CSARADA 1901. 583–591. p.
- ⁴⁸ EÖTTEVÉNYI NAGY Olivér: *A hágai két békekonferencia*. Kassa, 1909. Vitéz A. Ut. Könyv-, Kő- és Műnyomda, 59. p.
- ⁴⁹ ALMÁSI 1990. 35. p.
- ⁵⁰ EÖTTEVÉNYI NAGY 1909. 68. p.
- ⁵¹ 1913. évi XLIII. törvény az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában.
- ⁵² 1899. és 1907. évi Hágai Egyezmény. https://hmn.wiki/hu/1907_Hague_Convention.
- ⁵³ KIRÁLY Ferenc: Nemzetközi közjog és politikum. *Jog- és Államtudományi Szemle*, 1932. 7. sz. 261–265. p.
- ⁵⁴ ALMÁSI 1990. 87. p.
- ⁵⁵ 1899. és 1907. évi Hágai Egyezmény. https://hmn.wiki/hu/1907_Hague_Convention.

